

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sosyal Liberal Bir Akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu*

Salih Zeki Haklı

Yrd. Doç. Dr. | Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Öğretim Üyesi

Öz

1878 senesinde İstanbul'da doğan Devletler Hukuku Ordinaryüs Profesörü (İbrahim) Ethem Menemencioğlu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında akademisyenlik ile idarî ve diplomatik görevlerde bulunmuş ve 1961 ilâ 1965 yılları arasında TBMM Cumhuriyet Senatosu'nda İstanbul üyeliği yapmıştır. Menemencioğlu birçok önemli siyasî, diplomatik ve idarî görev üstlenmesinin yanı sıra sayısız kitap, makale ve tercüme eser üretmesine karşın Türkiye'de unutulmuş önemli bir fikir adamıdır. Bilhassa demokrasi ve bireysel hürriyetlerle ilgili kaleme aldığı görüşlerinin yaşadığı dönemin genel zihniyet dünyasının çok uzağında olduğu dikkate alındığında bu unvanın fikir dünyamız açısından büyük bir kayıp olduğu görülmektedir. Menemencioğlu bu eserlerinde Cumhuriyet devrimlerini gönülden desteklemekle birlikte yaşanan değişimin daha kalıcı ve etkili olabilmesi için çok partili siyasî hayata geçilmesinin, değişim sürecinin kademeli şekilde gerçekleşmesinin ve halkın gelenek ve yaşantısının bu süreçte dikkate alınmasının önemli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca fikir hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, eğitim hürriyeti gibi bireysel hürriyetlerin garanti altına alınması sonucunda daha güçlü bir siyasî sistemin ve daha sağlıklı bir toplumsal düzenin kurulabileceğine inanmaktadır. Fikirleri itibarıyla oldukça özgün olan bu fikir adamının tanınmasının fikir geleneğimiz açısından büyük bir önem taşıdığı aşikârdır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal liberalizm, bireysel hürriyetler, demokrasi

A Social Liberal Academician in the Early Years of the Republic: Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu

Abstract

Professor İbrahim Ethem Menemencioğlu who was born in 1878 had served during first years of Turkish Republic as an academician, a bureaucrat, a diplomat and an Istanbul senator in Turkish Parliament between 1961 and 1965. Unfortunately he was felt into oblivion in Turkey although he performed very important duties in bureaucracy and diplomacy, furthermore he wrote too many books or articles and translated books about democracy, freedom and totalitarianism. It is seen that the oblivion is a great loss for Turkish intellectual environment because of his works about democracy and freedom was ahead of time. Although Professor Menemencioğlu supported revolution of Turkish Republic readily, he was also stated that Turkey has to embrace multi-party democratic system, has to achieve the alteration gradually and has to take into consideration tradition and life style of Turkish people in order to obtain permanent and effective political and social consequences. Besides, he is believed that a stronger political system and healthier social order can be established if the state grants individual freedom such as freedom of thought, freedom of religion and conscience and freedom of education. This remarkable thinker has to be remembered in Turkish thought since he was very important intellectual,

Key Words: Social liberalism, individual liberties, democracy

* Bu makale hakem denetiminden geçmiştir.

Giriş

Devletler Hukuku Ordinaryüs Profesörü (İbrahim) Ethem Menemencioğlu 1878 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Babası Osmanlı ordusunun önemli mareşallerinden Müşir Mustafa Tevfik Paşa, annesi ise Hayriye Hanımdır. Ethem Menemencioğlu, baba tarafından Adana'nın tanınmış ve büyük ailelerinden "Menemencioğlu Aşireti"ne mensuptur.¹ Bu sebeple Soyadı Kanunu'ndan önce, aile ismi olması nedeniyle, yazdığı eserlerde Menemenlizade Ethem veya Menemenli Ethem isimlerini kullandığı görülmektedir. Hiçbir eserinde yazılı olmasa da TBMM albümlerinde ve Milli Eğitim Bakanlığı kayıtlarında tam ismi İbrahim Ethem Menemencioğlu olarak geçmektedir. Ethem Menemencioğlu'nun annesi hakkında fazlaca malumat bulunmamasına karşın, babası Müşir Mustafa Tevfik Paşa'nın henüz çocukken Adana işgalinden sonra Mısır'a geri dönen Kavalalı İbrahim Paşa'nın himayesinde Mısır'a götürüldüğü, Mısır sarayında aldığı eğitim ve terbiye sonucunda ilerleyen yaşlarında Osmanlı ordusuna dâhil olduğu ve Osmanlı'nın son dönemlerindeki büyük savaşlarda yer aldığı bilinmektedir.²

Ethem Menemencioğlu, büyük ve saygın bir aileye mensup olması sayesinde iyi bir eğitim almıştır. Mekteb-i Hukuk'ta okuduktan sonra Paris Üniversitesi'nde hukuk doktorası yapmıştır. Fransızca, İngilizce, Almanca ve Farsça bilen Menemencioğlu, yaşamı boyunca bu dillerden birçok eseri Türkçe'ye tercüme etmiştir.³ Menemencioğlu, hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra meslekî hayatına Hariciye Nezareti'nde başlamıştır. 1909 ilâ 1916 yılları arasında Avrupa'nın çeşitli şehirlerindeki büyükelçiliklerde kâtip olarak görev almış ve 1916 yılında Hariciye Nezareti Genel Müdürlüğü'ne ve yine aynı sene Nezaret Müsteşarlığı'na getirilmiştir.⁴

1927 yılında şimdiki ismi Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi olan Siyasal Bilgiler Okulu'nda öğretim üyeliğine başladıktan sonra 1930 senesinde İstanbul Kabataş Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği ve Galatasaray Lisesi'nde İktisat öğretmenliği görevlerinde de bulunmuştur.⁵ Menemencioğlu 1942 yılına kadar ders vermeye devam ettiği Siyasal Bilgiler Okulu'nda-

1 Menemencioğulları aşireti hakkında detaylı bilgi için bkz. Menemencioğlu Ahmed Bey, *Menemencioğulları Tarihi*, haz. Yılmaz Kurt, Akçay Yayınları, Ankara, 1997.

2 Taha Toros, "Menemencioğulları Şeceresine Bir Bakış I-II", <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/25577>

3 Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel (Ed.), *TBMM Albümü (1920-2010)*, 4. Cilt 1960-1983, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 1714.

4 Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olaylarıyla Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, c. 2 (1859-1968), Ankara, 1968-1969, s. 1124.

5 Bahir Sorguç, *1920'den 1981'e Milli Eğitim Bakanlığı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 234. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel (Ed.), *a.g.e.*, s. 1714.

ki öğretim üyeliği döneminde belirli aralıklarla Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Devletler Hukuku dersleri vermiştir. 1930'lu yılların ortalarından itibaren Menemencioğlu, akademisyenlikle birlikte birtakım idarî ve diplomatik görevlerde de bulunmaya başlamıştır. Sosyal ve sportif faaliyetlerle de ilgilenen Menemencioğlu, 1934 ila 1936 yılları arasında Galatasaray Spor Kulübünün başkanlık görevini üstlenmiştir.⁶ 1937 senesinde Hatay'ın statüsünü ve anayasasını hazırlamak için oluşturulan uluslararası İhtisas Heyeti'nde Türkiye'yi temsil eden grup içinde yer almış ve 1938 senesinde Hatay'ın seçim talimatnamesinin hazırlanması çalışmalarına da iştirak etmiştir.⁷ 18 Temmuz 1939 tarihinde akademisyenlikle birlikte Maarif Vekâleti Yüksek Öğrenim Genel Müdürlüğü görevini de yerine getirmeye başlamış ve 20 Aralık 1940 tarihine kadar bu göreve devam etmiştir.⁸ Menemencioğlu'nun bu tarihten sonra Hariciye Vekâletinde çeşitli vazifeler üstlendiği görülmektedir. Nitekim 1940 yılında Hariciye Vekâleti Hukuk Müşavirliği'ne getirilmiştir. Maarif Vekâletinin de uygun görmesiyle 1951 yılına kadar devam edecek olan ve akademisyenlik hayatını sona erdiren Afganistan Maarif Başmüsavirliği görevine 31 Temmuz 1942 tarihinde atanmıştır.

1951 senesinde emekliliğe ayrılan Menemencioğlu, bu tarihten itibaren siyasî faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır.⁹ 13 yıllık siyasî yaşamına bakıldığında sağ cenahta yer alan siyasî partilerin kurucusu olduğu ve içinde yer aldığı görülmektedir. Nitekim ilk olarak 1952 yılında Remzi Oğuz Arık'ın genel başkanı olduğu Türkiye Köylü Partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer almış ve partinin fahri başkanlığına seçilmiştir.¹⁰ Partinin seçimlerde başarı elde edememesi sonucunda Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Millet Partisiyle 1958 yılında birleşmiş ve bu ittifak sonucu Bölükbaşı'nın partisi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra siyasî partilerin kurulmasına izin verilmesiyle birlikte 1961 yılında Ragıp Gümüşpala'nın genel başkanı olduğu Adalet Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. Ethem Menemencioğlu 1961 ila 1964 yılları arasında genel oyla gelen TBMM Cumhuriyet Senatosu İstanbul üyesi olmuştur. Senato'nun en yaşlı üyesi olması nedeniyle -kendi ifadesiyle bu tarihte 84 yaşındadır-¹¹ Senato'nun açılış konuşmasını yapmış ve geçici başkanlık görevini üstlen-

6 Kaynak için bkz. <http://www.galatasaray.org/s/galatasaray-baskanlari/139>

7 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 598 ve 609.

8 Bahir Sorguç, *a.g.e.*, s. 234.

9 Mücellidoğlu Ali Çankaya, *a.g.e.*, s. 1124.

10 *Türkiye Köylü Partisi Gaye-Prensipier, Tüzük, Program, Beyanname*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1952, s. 47.

11 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1. Dönem 1. Cilt 1. Birleşim, s. 2, <https://www.tbmm.gov.tr>

miştir. 1964 senesinde görev süresinin dolmasından sonra aktif siyasî hayatını noktalamıştır. Hakkında kaleme alınan neredeyse tüm yazılarda vefat tarihi 1963 olarak belirtilmesine karşın gerek TBMM Albümündeki bilgiler gerekse vefatına ilişkin gazetelerde yayımlanan taziye ilanları dikkate alındığında Ethem Menemencioğlu'nun 26 Ağustos 1965 tarihinde Ankara'da vefat ettiği bilinmektedir.¹²

Ethem Menemencioğlu'nun yazdığı kitaplara, makaleler ve tercüme ettiği eserler incelendiğinde oldukça verimli bir akademisyen\düşünür olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında demokrasi, hürriyet, birey, toplum ve bu dönemde yeni kurulan totaliter devletler hakkında ürettiği eserler hem özgün hem de detaylı bilgiler ihtiva etmesi açısından ayrı kıymet taşımaktadır. Ethem Menemencioğlu 88 yıllık yaşamı boyunca oldukça önemli diplomatik ve idarî görevlerde bulunmasına, gerek akademisyenliği döneminde gerekse sonrasında sayısız kitap, makale ve tercüme eserler meydana getirmesine ve 13 yıl gibi uzunca bir süre önemli siyasî gelişmelerin merkezinde yer almasına karşın hatırasının, kelimenin tam manasıyla, unutulmaya terk edildiğine üzülmektedir. ¹³ Eserlerinin yeniden basılmamasının; kendisinin ve eserlerinin tanıtılması için yazılmış çok az sayıdaki biyografisinin, bibliyografyanın ve makalenin de birçok eksikliklerle ve hatalarla dolu olmasının ve hatırasına bir armağan eser takdim edilmemesinin ilim ve siyaset hayatımız açısından büyük bir kayıp olduğu aşikârdır. Ordinaryüs Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu'un demokrasi, hürriyet ve totalitarizmle ilgili çalışmalarını ve görüşlerini inceleyen bu mütevazı çalışmayı aziz hatırasına atfetmeyi ilmî bir borç bilmekteyiz.

Demokrasinin Gerçek Manası

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra devlet idaresine ve sosyal hayata ilişkin hızlı bir değişim süreci tatbik edilmesine karşın, çoğulculuğa dayalı siyasî sistemin tesisi hususunda 1945 yılına kadar sürececek büyük tereddütler yaşanmıştır. Kemalist kurucu kadro sanayileşmeye dayalı ekonomik kalkınma ile eğitim ve bilhassa laiklik aracılığıyla oluşturulacak kültürel gelişme sağlanmadan siyasî sistemin demokratikleşmesinin gerçekleşmeyeceğini kabul etmiştir.¹⁴ Nitekim güdümlü bir muhalefet partisi olarak 12 Ağus-

12 Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel (Ed.), ag.e., s. 1714. Ayrıca vefatla ilgili ilanlar için bkz. *Milliyet Gazetesi*, 28.08.1965, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1965/08/28>

13 Bizim tespit edebildiğimiz kadıyla Ethem Menemencioğlu'nun toplam 14 telif ve 9 tercüme kitabı ile 43 makalesi bulunmaktadır.

14 Levent Köker, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, c. 2 Kemalizm, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 106.

tos 1930'da Fethi Okyar'a kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası aracılığıyla gerçekleştirilen çok partili sisteme geçiş denemesi, SCF'nin kısa sürede halk nezdinde büyük ilgiye mazhar olması sonucunda, kurucu kadrodaki demokrasiye yönelik tereddütlerin daha da artmasına neden olmuştur.

Siyasî çoğulculuğa yönelik olumsuz kanaatlerin oldukça fazla olduğu bu dönemde demokrasi teorisi üzerine eserler kaleme alan ve tercümeleyen Ethem Menemencioğlu, çoğulcu demokrasinin en üstün siyasî sistem olduğunu kabul etmekle birlikte ihtiyatlı bir tavır benimsediği de görülmektedir. Bu ihtiyatın altında yatan nedenleri ise, insanlar arasında seviye ve karakter açısından büyük farklar bulunması sebebiyle demokrasilerin birtakım tehditler içerdiği ve ayrıca cumhuriyet inkılaplarının henüz tam manasıyla yerleşemediği düşüncelerine dayandırmaktadır.¹⁵ Bu tehdidin asgarî seviyeye indirilebilmesi ve demokrasinin layığıyla tesis edilebilmesi için "siyasî terbiye" olarak adlandırdığı anlayışın halk nezdinde kabul görmesine büyük önem atfetmektedir. Demokrasiye yönelik birtakım önkoşulları dile getirmesine rağmen, Menemencioğlu'nun, Türkiye'nin çoğulcu demokrasi için hazır olmadığına ilişkin bir iddiası bulunmamaktadır. Bilakis Türk inkılabının, hedeflediği kalıcı başarıyı elde edebilmesi için demokratik kurumları artık tesis edebileceğini açık şekilde vurgulamaktadır. Buna göre Türk inkılabının, bilhassa, demokrasinin en önemli unsurları olarak kabul edilen siyasî partilerin, kamuoyunun ve basın hürriyetinin varlığına önem vermesi gerekmektedir.¹⁶ Menemencioğlu, demokrasinin ilk unsuru olarak zikrettiği siyasî partilerin demokrasinin var olabilmesi için zaruri olduğunu izah etmekle birlikte, Türkiye'nin tek parti idaresiyle yöneltildiği bir dönemde en can alıcı soruyu şu şekilde sormaktadır:

"Siyasî fırkalar demokrasi ideolojisinin realitede tahakkuku için zaruridir. Lâkin bir tek siyasî fırka mevcut olabilir mi? Bu mesele Türk inkılabını ideoloji ve realite noktalarında çok yakından alâkadar etmektedir."¹⁷

Bu noktada Menemencioğlu, hem mevcut durumu açıklamak hem de çok partili siyasî hayata geçişin önünü açabilmek adına iki aşamanın varlığından bahsetmektedir. Birinci aşama, millî mücadele ve değişim dönemlerinde başarılı olan bir kişiye halkın derin güven duyması ve onun etrafında toplanmasına karşılık gelmektedir. Böyle bir durumda muhalif siyasî fırkalar yok olmasalar da halkın bu eğilimi karşısında siyasî faaliyette bulunmamayı tercih etmektedirler.¹⁸ Tasvir edilen bu aşama, açık şekilde, Mustafa Kemal

15 Ethem Menemencioğlu, *İnkılabımız İdeoloji ve Realite Karşısında*, ?, ?, 1934, s. 58.

16 Ethem Menemencioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

17 Ethem Menemencioğlu, *a.g.e.*, s. 55.

18 Ethem Menemencioğlu, *a.g.e.*, s. 56.

liderliğinde yürütülen Millî Mücadele dönemine ve bu dönemden sonra Batılılaşma hareketinin planlı şekilde idare edilebilmesi için kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşılık gelmektedir. Menemencioğlu yaptığı bu izahatla Türkiye'deki tek parti idaresinin varlık sebebini halkın inanç ve takdirinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Ethem Menemencioğlu, birinci aşamanın geçici olduğu belirterek; demokratik usullerin tatbikine devam edilmesi ve yenileşme hareketlerinin başarıya ulaşması halinde ikinci aşamaya geçilebileceğini ve çok partili siyasî hayatı esas alan demokratik sistemin mümkün olacağını belirtmektedir:

"Lakin bu hal muvakkat bir zamana ait geçici bir vaziyettir. Eğer millî muhit demokrasi ideolojisine göre idare olunmakta devam edecekse, ıslahat başarıldıkça, teessüs eden vaziyetlerin idaresi yolunda teşekkül edecek devlet iradesi, er geç ve istenilsin istenilmesin, umumî temayülleri itibarile, ananeye merbut [bağlı], muhafazakâr ve teceddüt [yenilenme] taraftarı olmak üzere siyaseten teşekkül etmesi zarurî olan fırkaların birbirine zıt temayüllerinin çarpışmasının muhassalası [neticesi] olarak teşekkül edecektir."¹⁹ (vurgular ve açıklamalar bizim)

Ethem Menemencioğlu'na göre, Türkiye'nin büyük bir inkılâp ve ıslahat dönemi içinde bulunması ve görünürde tek parti idaresi altında yönetilmesi, esasında, Türk inkılabının birinci aşamayı gerçekleştirmiş olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet devrimlerine yönelik tehdit olarak algılanan tehlikelerin azalmasıyla demokrasinin güçlenerek kurumsallaşacağına inanmaktadır. Menemencioğlu'nun böyle ikili bir ayırım yapmasına karşın tarihî hadiselerinin belirttiği şekilde gerçekleşmediği aşikârdır. Nitekim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası başta olmak üzere birçok siyasî fırkanın kapatılmış veya kuruluşuna izin verilmemiş olmasının birinci aşama olarak anlatılan duruma pek de uymadığı bilinmektedir. Menemencioğlu'nun bu tasnifi, mevcut durumu meşrulaştırma gayreti olarak görülebileceği gibi, aynı şekilde tek parti idaresinin sonsuza kadar devam edemeyeceğini ve Türk inkılabının ikinci aşama üzerine yoğunlaşması gerektiğini beyan eder niteliktedir. Zira yukarıdaki alıntıda zikredildiği gibi Türkiye'nin Batılı tarzda demokratik usullerle idare edilmesi isteniyorsa çok partili hayata geçişin kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir. Birinci aşama takdir edilmekle birlikte Türkiye'nin artık ikinci aşamaya geçmesi konusunda yüksek sesli bir tavsiyeyi de bu satırlarda okumak pekâlâ mümkündür.

Menemencioğlu benzer ümitvar yaklaşımı kamuoyu ve basın hürriyeti meselelerinde de göstermektedir. Kamuoyunun sahip olduğu kuvvet sayesinde idare edenlerin hareketlerini etkilediğini ve onları bir nevi denetlediğini ifade etmektedir. Kamuoyunun bizatihi kendisi bir halkın demokrasiye ehil olup olmadığını göstermesi açıdan oldukça önemli işaretlere sahip olmakta-

¹⁹ Ethem Menemencioğlu, *a.g.e.*, s. 56.

dır. Bu sebeple tıpkı siyasî partilerde olduğu gibi kamuoyu açısından da ikili aşamanın var olduğunu ve kamuoyunun tam manasıyla tesis edebilmesi için de ıslahatların başarılı olması gerektiğini belirtmektedir. Burada dikkati çeken bir diğer husus, siyasî partiler bahsinde değinilmeyen “tek şef”in taşıdığı değere yapılan vurgudur. Menemencioğlu demokratik kamuoyunun oluşabilmesi için ıslahatların başarılmasının yanı sıra tek şefin yol göstericiliğinin şart olduğunu da eklemektedir:

“Türk İnkılâbının demokrasi ideolojisinin bugün realitede tahakkuk edebilen merhalesinde, efkârıumumiye [kamuoyu], siyasî fırkaların tezahürü için söylediğimiz gibi, başlayan ıslahatın başarılmasına merbut bulunmaktadır. Türk efkârıumumiyesi inkılâbın açtığı yollarda büyük bir disiplinle bir tek şefin verimli irşatlarına merbut [bağlı] bulunmaktadır.”²⁰ (vurgular ve açıklamalar bizim)

Mustafa Kemal’in SCF’nin kuruluşundan önce fırkanın başkanı Fethi Okyar’a SCF’nin devrimin ruhu olan laiklik ilkesini kabul etmesini, dedikodularla uğraşmayıp gerçeklere ve bilime dayalı ciddi bir denetim yapmasını ve de halk arasında taşkınlıklara, kavgalara neden olacak geniş bir örgütlenmeden ve gürültülü eylemlerden kaçınmasını istemiştir.²¹ Menemencioğlu’nun çoğulcu demokrasinin tesisi için “ıslahatın başarılması” ve “bir tek şefin verimli irşatları” şartlarını ısrarla zikretmesinin altında SCF’nin bu tavsiyelere uygun davranmadığı gerekçesiyle dört ay içinde kapatılması hadisesinin ve çok partili hayat tecrübesinin bir nevi ölü doğmuş olmasının önemli payı olduğu düşünülebilir. Ne var ki ıslahatın başarılmasına ısrarla vurgu yapılmasına karşın, ıslahatın başarılmasından neyin kastedildiği yazar tarafından açık şekilde belirtilmemektedir. “Hangi durumun gerçekleşmesi halinde ıslahat başarılı olacaktır”, “ıslahatların tamamının mı yoksa önemli görülen belirli bir kısmının mı başarılması gerekmektedir” veya “başarılı olup olmadığı hangi merci tarafından kararlaştırılacaktır” sorularına ilişkin herhangi bir görüş bulunmamaktadır. Bu belirsizliğe rağmen aynı yaklaşım kendisini basın hürriyeti meselesinde de göstermektedir. Basının sahip olduğu olumlu ve olumsuz özellikler belirttikten sonra basın hürriyetinin hangi şartlar dâhilinde mümkün olabileceğini yazar şu sözlerle izah etmektedir:

“İşte, Türk İnkılâbı otoritesi, gazeteleri faydaları gibi mahzurlarını da yakından sezdiğinden, matbuat hürriyetini temin etmekle beraber, bu hürriyet içinde gazetelerin faaliyetini de yakından sıkı bir mürakabe [denetim] altında bulundurmak lüzumunu hissetmektedir. Gazetelerin bugünkü içtimai [toplumsal] seviye ve terbiyesi bu yolda hareketin, inkılâp ıslahatının başarılması menfaatine çok musip [isabetli] bir hareket olduğunu bariz bir surette göstermektedir.”²² (vurgular ve açıklamalar bizim)

20 Ethem Menemencioğlu, *a.g.e.*, s. 58.

21 Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Feshedildi*, İstanbul, 1987, 23.

22 Ethem Menemencioğlu, *a.g.e.*, s. 63.

Ethem Menemencioğlu, birtakım şerhler koymakla birlikte, demokrasinin erdemini ve önemini vurgulamaya ısrarla devam etmiştir. Demokrasinin tam manasıyla tesis edilebilmesi ve böylelikle siyasî ve toplumsal hayatın kendi seyrinde sağlıklı şekilde gelişebilmesi için hürriyet fikri ile demokrasi arasında mutlak bir bağın olduğunu düşünmektedir. Tarihsel olarak Antik Yunan, Roma ve İngiltere'deki demokrasi tecrübelerine bakıldığında siyasî hukukun meydana gelmesi medenî ve dinî hukukun korunması sayesinde gerçekleştiği için hürriyetin demokrasinin esasını teşkil ettiğini belirtmektedir.²³ Demokrasi ile hürriyet arasındaki bağın ne denli kuvvetli olduğunu göstermek için ayrıca, bu bağın önemine işaret eden Avusturyalı hukukçu Hans Kelsen'in "Demokrasi Mahiyeti-Kıymeti" adlı eserini 1938 senesinde Türkçe'ye tercüme etmiştir. Kendisinin kaleme aldığı Türkçe tercümenin önsözünde, demokrasinin 19. yüzyılda büyük bir cazibeye sahip olduğunu ve bu sebeple Birinci Dünya Savaşı'ndan önce neredeyse hiçbir ilim veya devlet adamının otokrasi taraftarı olarak görülemeyeceğini belirtmiştir. Hatta, ona göre, kavram o kadar popüler hale gelmiştir ki burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki mücadelede dahi demokrasi konusunda bir ihtilaf görülmediğini dile getirmektedir. İşte bu sebeple, Menemencioğlu, popüler hale gelen her kavram gibi demokrasinin de gerçek manasını kaybetme riskiyle karşı karşıya olduğundan endişe duymaktadır. 20. yüzyılda birçok totaliter ve otoriter rejimin kendisini demokratik ilan ettiği düşünüldüğünde Ethem Menemencioğlu'nun bu korkusunda haklı olduğu açık şekilde görülmektedir. Bu duruma ilaveten, demokrasinin gerçek manasını kaybetme tehdidine muhatap olduğu gibi, yeni kurulan Rus Bolşevik partisi ile İtalyan faşist partisi de demokrasiye muhalif sistemler kurarak demokrasinin varlığına kast ettiğini dile getirmektedir.²⁴ Kelsen'in kitabında hürriyet, parlamento, meslekî temsil, çoğunluk prensibi ve yöneticilerin seçimi gibi demokrasinin temel ilkeleri ele alınmıştır. Menemencioğlu, Siyasî İlimler Mecmuası'nda kitapla ilgili olarak 1933 senesinde yazdığı değerlendirme yazısında, Kelsen'in eserinde hürriyet ile demokrasi arasındaki kuvvetli bağa vurgu yapıldığını belirterek, insanların demokrasi vasıtasıyla devletin idaresinde söz sahibi olmaları neticesinde devletin tahakkümünün ortadan kalkacağını izah edildiğini eklemiştir.²⁵

Hans Kelsen'in demokrasi anlayışını paylaştığı görülen Ethem Menemencioğlu'nun, tıpkı Kelsen gibi, demokrasi ile hürriyet prensibi ara-

23 Menemenli Zade Etem, "Ferdin Muhtariyeti: II. Hürriyet", *Mülkiye Mecmuası*, Ekim-Kasım 1932, Sayı: 19-20, s. 27.

24 Ethem Menemencioğlu, "Önsöz", *Demokrasi Mahiyeti-Kıymeti*, Yazar: Hans Kelsen, Çev. Ethem Menemencioğlu, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 3-5.

25 Ethem Menemencioğlu, "İlmi Eserler: Demokrasi Mahiyeti Kıymeti – Kelsen", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Mart 1933, Sayı: 24, s. 71.

sında demokrasinin özünü teşkil eden bir ilişkinin bulunduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Birçok demokrasi teorisyeninin demokrasiyi sadece halk yönetimi olarak tanımlamasının demokrasiyi anlamada yetersiz kalacağını düşünmektedir. Ona göre, burada eksik kalan kısmın hürriyet düşüncesiyle doldurulması gerekmektedir. Demokrasilerin tam manasıyla tesis edebilmesi için bireylerin hürriyet marifetiyle koruma altına alınmasının önemine ilişkin görüşlerini şu şekilde izah etmektedir:

“Çağdaş demokraside “hürriyet”in tarifinden çıkan mâna, her insanın bedenî, manevî, fikrî faaliyetini kullanmak ve geliştirmek yolunda malik olduğu iktidardır. İdare edenler, insanın bu hürriyetini ancak başka insanların hürriyetini ve, böylelikle, cemiyetin nizam ve âhengini korumak için sınırlayabilirler. Bu sınırlama hukuka uygun kanun yolu ile ve bu nitelikteki kanuna uygun idarî tasarruflarla mümkün olabilir.”²⁶

Menemencioğlu, toplum hayatını ilgilendiren bir düzenin ve bu düzenin uygulanması sağlayacak teknik unsurların hürriyet prensibine dayanması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle demokratik sistemlerin hürriyet düşüncesini kabul etmeleri önem taşımaktadır. Demokrasinin esas alacağı hürriyet düşüncesinin ise bireysel hürriyet yaklaşımından ziyade -sosyal liberal anlayışını aksettirir şekilde- toplumsal hürriyet yaklaşımını esas alması gerektiğini ileri sürmektedir.²⁷ Ethem Menemencioğlu'nun demokratik sistemin sorunsuz şekilde işleyebilmesi için pozitif hürriyetleri de içeren bir hürriyet düşüncesinin dikkate alınması gerektiği düşüncesi ile hürriyetin sınırlandırılmasının ancak başka kişilerin hürriyetini korumak maksadıyla mümkün olabileceğine yönelik fikirleri onun liberal demokrasi sistemine yakın bir anlayışa sahip olduğunu gösterir niteliktedir.

Menemencioğlu, demokrasinin halkın birliğini sağlayacağını iddia eden görüşleri de kendi demokrasi anlayışı çerçevesinde tenkit etmektedir. Halkın birliğini düşünce, duygu ve menfaat birliği olarak tanımlanmasını doğru bir yaklaşım olarak kabul etmemektedir. Menemencioğlu'na göre insanlar arasında böyle bir birliği görmek şöyle dursun tam aksine düşünceler, duygular ve menfaatler açısından farklılık ve hatta zıtlıklar bulunmaktadır. Bu durumun sosyolojik açıdan daha uygun bir toplumsal yapı oluşturduğunu söyleyerek, zıtlıkların veya ihtilafın olmadığı yerde düzenin ve uyumun tesis edilmesini mümkün görmemektedir. Halkın vatana bağlılık ve birtakım toplumsal değerlere bağlı olması neticesinde belirli bir birliği sağlamaktadır. Buna karşın toplumsal düzenin temelini insanlar arasındaki mevcut düşünce, duygu ve menfaatlerin birbirleriyle ihtilafında aramak gerektiğini ifade

²⁶ Ethem Menemencioğlu, *Millet ve Medeniyet Camiası Nizamı*, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Ankara, 1959, s. 20.

²⁷ Ethem Menemencioğlu, *a.g.e.*, s. 11.

etmektedir.²⁸ Demokrasi düşüncesi, teorik olarak, herhangi bir meselenin çözümünün oybirliğiyle sağlanmasını arzu etse de, insanlar arasındaki duygu, düşünce ve menfaat farklılıkları oybirliğini pratikte mümkün kılamamaktadır. Bu nedenle uzlaşmanın sağlanabilmesi için demokrasilerin, azınlık haklarını dikkate almak ve de azınlığın tahakkümüne mahal vermemek suretiyle, çoğunluk prensibini kabul ettiklerini belirtmektedir.²⁹

Toplumsal Hürriyetin Temelleri

Ethem Menemencioğlu'nun hemen hemen bütün eserlerinde temas ettiği hürriyet mefhumunun, düşünce sisteminde oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Doğal hukuk liberalizmi veya klasik liberalizm görüşlerini benimsememiş olmakla birlikte birey, toplum ve bireysel hürriyetler arasındaki ilişkiyi sosyal liberalizm olarak tanımlanabilecek bir eksende ele almıştır.³⁰ Menemencioğlu'nun bireysel hürriyetler meselesi üzerinde ısrarla durması ve bunu liberal ilkeleri referans almak suretiyle yapması birçok açıdan ayrı önem taşımaktadır. Birincisi, Menemencioğlu'nun 1930'lu yıllar Türkiye'sinde görüşlerini liberalizmden hareketle açıklamayı tercih etmesi oldukça farklı ve ayırksı bir tutuma karşılık gelmektedir. Zira 1930'lu yıllar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de liberalizmin düşünce ve siyaset alanlarında başarısız olduğunun sorgusuz sualsiz kabul edildiği bir döneme denk düşmektedir.³¹ Mahmut Esat Bozkurt ve Recep Peker gibi 1930'lu yıllarda üniversitelerde inkılâp tarihi dersi veren düşünce ve devlet adamlarının, klasik liberalizmi birçok siyasî ve ekonomik soruna sebep olmakla itham ettikten sonra katı bir devletçilik, milliyetçilik ve laiklik anlayışına meylettikleri görülmektedir.³² Ethem Menemencioğlu da klasik liberalizmin siyasî ve ekonomik ilkeleriyle ilgili birtakım eleştiriler getirmekle birlikte liberal çizgiden ayrılmayarak sosyal liberal bir anlayış çerçevesinde görüşlerini açıklamaya devam etmiştir.

Menemencioğlu'nun hürriyetlerle ilgili ikinci farklı yaklaşımı, bireysel hürriyetler arasında zikrettiği din ve vicdan hürriyeti meselesini yoğun ve titiz bir şekilde değerlendirmesinde karşımıza çıkmaktadır. Dinin ancak vic-

28 Ethem Menemencioğlu, *Âmme Kudreti ve Şahsiyet Nazariyesi*, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Ankara, 1959, s. 11.

29 Ethem Menemencioğlu, *Millet ve Medeniyet Camiası Nizamı*, s. 40.

30 Güven Bakırezer de Ethem Menemencioğlu'nun sosyal liberal olduğunu iddia etmektedir. Güven Bakırezer, "Türkiye'de Sosyal Liberalizm (1908-1945)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*, c. 7, Ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 143.

31 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 79.

32 Recep Peker, "Ders Notları", *İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Haz. Oktay Aslanapa, İstanbul, 1997, s. 258-259. Mahmut Esat Bozkurt, "Ders Notları", *a.g.e.*, s. 188-189.

dan içinde kalması gerektiğini vaaz eden dönemin genel yaklaşımının aksine -detaylarını aşağıda izah edeceğimiz üzere- dinin sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal hayattaki varlığına ve önemine de işaret etmiştir. Menemencioğlu'nun hürriyetlerle ilgili üçüncü farklı duruşu, vatanseverlik ve kişiyi vatanına bağlayan aidiyet duygularının temelinde hürriyet mefhumunun yer aldığını beyan eden ifadelerinde görülmektedir. Yine dönemin birçok düşünürü ve devlet adamı vatana bağlılığı zaman zaman ırkçılığa varacak şekilde Türk milliyetçiliği üzerinden inşa etmeye çalışırken, Menemencioğlu, insanların vatana bağlılıkların bireysel hürriyetler sayesinde meydana geldiğini belirtmektedir. Menemencioğlu'na göre insanları bir ülkeye bağlayan en kudretli ve samimi unsur, her biri manevî düşünce olarak adlandırılabilir olan düşünce hürriyeti ile din ve vicdan hürriyeti gibi bireysel hürriyetler sayesinde ortaya çıkmaktadır.³³

Ethem Menemencioğlu'nun bu farklılıklar üzerinden benimsediği hürriyet anlayışının temelinde "ferdiyetçi hürriyet" tabirini kullanarak izah ettiği klasik liberal görüşten ziyade "tesanüdçü (dayanışmacı) hürriyet" olarak adlandırdığı sosyal liberalizm yer almaktadır. Tesanüdçü hürriyetin, tıpkı ferdiyetçi hürriyet gibi, özgürlüklerin negatif anlamını kabul ettiğini, fakat ondan ayrıldığı temel noktanın hürriyetin pozitif manasını da dikkate alması olarak belirtmektedir. Buna göre, negatif manada, bireyin mutlak anlamda haklarının koruma altında olduğu bir alan bulunduğunu ve devletin bu alana müdahale etmesinin uygun olmadığını şu sözlerle dile getirmektedir:

"Bilhassa taazzi [meydana gelme] şeklini hürriyet ideolojisi tayin eden bir devlette, devlet düzeni, ferdi hayatın bütün tezahürlerini kavramaz. İster istemez bu tezahürlerin bir kısmı daima bu düzenin dışında kalır. İster istemez bir saha vardır ki orada fert devlete karşı daima hürdür."³⁴ (vurgular ve açıklamalar bizim)

Devletin bireylerin faaliyetlerine yönelik müdahalesi ancak bu faaliyetlerin başkalarına zarar vermesi durumunda meşru kabul edilmektedir. Başkasının hürriyetine yönelik herhangi bir eylem olmaması durumunda bireylerin hürriyetlerinin sınırlandırılması söz konusu olmamalıdır.³⁵ Bununla birlikte devletin bireysel faaliyetlere müdahalede bulunmaması gerektiği gibi tüm vatandaşlarının haklarını korumak için birtakım sorumlulukları da yerine getirmesi gerekmektedir. Menemencioğlu, benimsemiş olduğu tesanüdçü hürriyet anlayışının negatif hürriyetlerle birlikte pozitif hürriyetleri de dikkate almasının bu sorumluluk doğrultusunda ortaya çıktığını ifade etmektedir:

33 Ethem Menemencioğlu, *İnkılabımız İdeoloji ve Realite Karşısında*, s. 37.

34 Ethem Menemencioğlu, *İnkılabımız İdeoloji ve Realite Karşısında*, s. 45.

35 Ethem Menemencioğlu, *Leon Duguit'in Cemiyet, Hukuk Ve Devlet Nazariyeleri*, T.C. Maarif Vekilliği Siyasal Bilgiler Okulu, Ankara, 1939, s. 158.

"Bugün bu tabir [ferdiyetçi görüşler] pek dar bulunmaktadır; zira, hiç şüphe yok ki, devletin menfi [olumsuz] vecibeleri de vardır. Devlet her ferde, maddî ve manevî say [emek] ve istihsal [üretim] kuvvetini tenkis edebilecek [azaltacak] bilmüme efali [fiilleri] men ve, diğer taraftan, her ferde istidat [kabiliyet] ve faaliyetini inkişaf ettirebilecek [geliştirebilecek] bir vaziyet temin etmekle mükelleftir."³⁶ (vurgular ve açıklamalar bizim)

Ethem Menemencioğlu, izah ettiği bu sorumluluk kapsamında, hürriyet mefhumunun iki önemli öznesinin birey ve toplum olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle birey ile toplum arasındaki kurduğu ilişki hürriyetlere olan yaklaşımına anlamak konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Hukuk teorisi açısından Fransız hukukçu Léon Duguit'nin (1859-1928) sosyal hukuk görüşlerini takip etmesine karşın, daha liberal bir yol tercih ederek, birey ve toplum arasındaki ilişkinin mahiyeti açısından Duguit'nin dayanışmacı sosyolojik pozitivizm anlayışını benimsemediği görülmektedir. Doğal hukuk teorilerini reddederek insanın toplum öncesi bir varlık olmadığını belirten Duguit'ye göre, insanın toplumdan önce geldiğini iddia etmek tarihsel ve sosyolojik olarak mümkün değildir. Bu sebeple insan ve insan topluluğunun birlikte aynı anda meydana geldiğini her daim göz önünde bulundurmak gerekmektedir. İnsan ve toplum bir arada var olduklarından dolayı insanların içinde yaşadığı toplumla dayanışma içinde olması ve bu dayanışmaya aykırı fiillerden kaçınması büyük önem taşımaktadır.³⁷

Takepçisi olduğu Duguit'nin toplumu merkeze alan bu görüşlerinin aksine Menemencioğlu, birey ve toplumun önemi açısından denge sağlamaya çalışmaktadır. Sosyal sözleşme teorisyenlerinin iddia ettiğinin aksine insan hiçbir dönemde doğa durumu gibi bir ortamda münzevi ve sınırsız hürriyetle yaşamamıştır. Her insan bir toplumun üyesi olarak doğmuş ve yaşamını sürdürmüştür. İnsan bir toplumun mensubu olması nedeniyle sosyal hayatını sürdürülebilirlik ve geliştirebilirlik için gerekli yükümlülükleri yerine getirmek durumundadır.³⁸ İnsanların, birtakım hürriyetlerinden vazgeçerek toplum hayatının tesis ettiği düzen içinde yaşamayı tercih etmeleri sayesinde ise üç temel imkândan istifade ettiklerini söylemektedir. Birincisi, düzen sayesinde insanlar rahat bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedirler. İkincisi, düzenin kurallarına aykırı bir eylemde bulunulmadıkları müddetçe bu eylemin her türlü müdahaleye karşı koruma altında olmasıdır. Üçüncüsü ise, diğer insanlarla herhangi bir kavga ve çatışma ortamına girmeden yaşamın barış ve huzur içinde sürdürülebilmesidir.³⁹

36 Ethem Menemencioğlu, *Amme Hukuku Ders Notları*, Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, Ankara, 1938, s. 136.

37 Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s. 320-326.

38 Ethem Menemencioğlu, *Leon Duguit'nin Cemiyet, Hukuk Ve Devlet Nazariyeleri*, s. 4.

39 Ethem Menemencioğlu, *Devletler Umumi Hukuku 1*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1938, s. xiv.

Bu üç unsura bakıldığı takdirde, Duguit'nin yaptığı'nın aksine, birey ile toplum arasında herhangi bir üstünlük durumun kurulmadığı anlaşılmaktadır. Menemencioğlu'na göre, toplumu ikinci plana atarak bireyin ön planda tutulması kadar bireyi yok sayıp toplumun merkeze alınması da hatalı bir tutuma karşılık gelmektedir. Zira insanın ortadan kaldırılması halinde toplum hayatından bahsedilmesi söz konusu olamayacağı gibi, sosyal bir varlık olan insan da ancak toplum içinde hayatını ve ilişkilerini sağlıklı şekilde sürdürebilmektedir. Burada önemli olan husus, bireysel hürriyetler ile toplum arasında bir çatışma olduğunda nasıl bir tutum sergileneceğidir. Menemencioğlu, sosyal sözleşme teorisyenlerinin de belirttiği üzere, insanın toplum hayatından istifade ettiği için birtakım doğal hürriyetlerinden kendiliğinden vazgeçtiklerini ifade etmektedir. Bireysel hürriyetlerinden bu feragatleri nispetinde ise "toplumsal hürriyete" sahip bulunmaya başlamaktadır.⁴⁰ Menemencioğlu bireysel hürriyetlerden feragat edilerek toplumsal hürriyete sahip olunmasından kimsenin şikâyet etmeyeceğini belirtmektedir. Zira bu ölçülü kısıtlama sayesinde genelin menfaati dikkate alınmakta ve ceza, tazmin ve kötü fiillerin engellenmesi gibi hukukî kurallar tesis edilebilmektedir.⁴¹

Toplumsal hürriyetle ilgili olarak kastedilen esas hususun devlete ve topluma karşı bireye bir koruma alanı sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu koruma alanı ise kişinin mensubu olduğu toplumla olan münasebetlerinin artması derecesinde kuvvetlenmektedir. Bu nedenle bireyi sadece özerk bir varlık olarak tasavvur etmek onun hürriyetlerini korumak açısından yeterli görünmemektedir. Bireyin özerkliğini korumak kadar onun toplumsal ilişkilerini serbestçe oluşturabildiği alanın tesisi de önem taşımaktadır. Aksi durumda özerk bireyin toplumsal hayattan uzak durması halinde devlet iradesinin oluşumunda bir etkisi olmayacak ve dolayısıyla hiçbir siyasî güce sahip bulunamayacaktır. Bireyin beşerî münasebetlerini kuvvetlendirecek ve geliştirebilecek bir ortamın tesis edilmesi halinde bireysel hürriyetlerinin devlet kuvvetine karşı korunabilmesi mümkün hale gelebilecektir.⁴²

Birey ile toplum arasındaki kurulan bu tesianüdçü anlayış Menemencioğlu'nun bireysel hürriyetlerle ilgili kanaatlerinin temelini teşkil etmektedir. Bu tesianüdçü anlayış kendisini bilhassa mülkiyet hakkıyla ilgili görüşlerinde göstermektedir. Mülkiyet hakkı, ona göre, insanların eşit ve hür bir şekilde yaşayabilmelerini mümkün kılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte mülkiyet hakkı bireysel hürriyetler gibi sınırsız niteliği haiz bulun-

40 Ethem Menemencioğlu, *İnkılabımız İdeoloji ve Realite Karşısında*, s. 18, 19 ve 35.

41 Ethem Menemencioğlu, *Amme Hukuku Ders Notları*, s. 143.

42 Ethem Menemencioğlu, *İnkılabımız İdeoloji ve Realite Karşısında*, s. 51.

mamaktadır. Mülkiyet bazı sosyal ihtiyaçlar doğrultusunda değişiklik gösterebilecek bir nitelik arz etmektedir. Mülkiyet edinme ve kullanma hususlarında özgür olan bireyler aynı zamanda toplum içinde yaşadıkları için kamu yararı uyarınca mülkiyet hakkından belirli ölçüde feragat edilebilmektedir.⁴³ Bununla birlikte devletin vatandaşlarının mülkünün tamamından veya bir kısmından mahrum etmesi halinde sorumluluğu gereği bu mahrumiyeti tazmin etmesi gerekmektedir. Menemencioğlu, devletin maddî kayıplara ilişkin bu tazmin düşüncesinden hareketle devletin vatandaşlarının mülkleri dışındaki şahsî hukuklarına zarar vermesi durumunda da aynı sorumluluk anlayışı doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini belirtmektedir.⁴⁴

Ethem Menemencioğlu tesianüdçü hürriyet anlayışını benimsediğini ifade etmekle birlikte, bireysel hürriyetlerin diğer hürriyetlerin hayata geçirebilmesi açısından elzem olduğunu ve bireysel hürriyetlerin diğer insanlar ile devlet memurlarının tecavüzleri karşısında devlet tarafından koruma altına alınmasını gerektiğini beyan etmektedir. Nitekim bu doğrultuda garanti altına alınması gereken temel hürriyetleri “seyahat hürriyeti; mesken masuniyeti; emek, ticaret ve sözleşme hürriyeti, fikir hürriyeti ile mezhep hürriyeti” olarak ayrı ayrı zikretmekte ve birçok kitabında ve makalesinde bu hürriyetlerin temel özellikleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir.⁴⁵

Bireysel hürriyetlerin muhtevasını ve nasıl korunacaklarını detaylı şekilde izah eden Menemencioğlu'nun düşünce hürriyeti ile mezhep hürriyeti olarak adlandırdığı din ve vicdan hürriyeti hakkındaki görüşleri büyük önem taşımaktadır. Ethem Menemencioğlu, her insanın herhangi bir makamın müsaadesine bağlı olmaksızın her düşüncesini ve kanaatini serbestçe açıklayabilmesi gerektiğine inanmaktadır. Fikir hürriyetinin muhtevası sadece kişinin istediği herhangi bir şeyi düşünmesini veya inanmasını değil, aynı zamanda düşündüğü ve inandığı değerleri serbestçe açıklayabilmesini de içermektedir. Fikir hürriyetinin insanın özerkliğinin doğrudan bir sonucu olduğunu belirten Menemencioğlu'na göre, kanunla sınırları belirlenmiş kamu düzenine aykırı olmamak kaydı şartıyla herkesin siyasî, felsefî, ilmî veya dinî düşüncelerini gerek sözlü gerekse yazılı şekilde ifade etme hakkına sahip olduğunu söylemektedir. Bu özelliği itibarıyla fikir hürriyeti sadece kendisiyle sınırlı kalmamakta ve toplanma hürriyetinin, eğitim hürriyetinin, basın hürriyetinin ve dilekçeyle başvuru hürriyetinin de temelini teşkil et-

43 Ethem Menemencioğlu, *Amme Hukuku Ders Notları*, s. 149. Menemenli Zade Etem, “Ferdin Muhtariyeti: IV. Mülk”, *Mülkiye Mecmuası*, Ocak 1933, Sayı: 22, s. 48-51.

44 Menemenli Zade Etem, “Devletin Me’suliyeti”, *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Eylül 1931, Sayı: 6, s. 3.

45 Ethem Menemencioğlu, *Amme Hukuku Ders Notları*, s. 137-138.

mektedir.⁴⁶ Fikir hürriyeti konusunda dikkati çeken hususlardan bir diğeri de devletin vatandaşlarına belirli siyasi görüşleri dayatmasının kabul edilemeyeceği ilkesi olmaktadır. Bu anlayışa göre devletlerin vatandaşlarına belirli bir siyasî görüşü benimsetmeye ve ayrıca fikirlerini bu görüş doğrultusunda açıklamalarını istemeye hakkı bulunmamaktadır. İnsanların kendi düşüncelerini devletin vaaz ettiği herhangi bir kaideden bağımsız şekilde açıklayabilme haklarına sahip olmaları gerekmektedir.⁴⁷

Fikir hürriyetini bu şekilde izah ettikten sonra din hürriyetinin de benzer bir öneme sahip olduğunu ifade etmektedir. Menemencioğlu'na göre her insanın düşüncesini açıklama hakkı olduğu gibi, kendi iç dünyasında istediği vicdanî kanaati oluşturma hakkı da bulunmaktadır. Bu hak sadece inanma hürriyetini değil, aynı zamanda istenilen inanca bağlı olmayı da ihtiva etmektedir. Mezhep hürriyeti olarak adlandırdığı bu anlayış doğrultusunda, herkes metafizik bir kuvvete olan inancını ilan etme ve bu inancın gerektirdiği ibadetleri gerçekleştirme hakkına sahip bulunmaktadır.⁴⁸ Menemencioğlu, mezhep hürriyetinin fikir hürriyetinden ayrı şekilde izah etmesinin altında yatan esas sebebin ise hoşgörü olduğunu ifade etmektedir. Belirli inanca sahip bazı kişilerin tarihî hadislere de bakıldığında, taassuba meyletmelerinin ihtimal dâhilinde olduğunu belirterek; inanç sahibi kişilerin hoşgörü sahibi olabilmeleri için kendi nefisleriyle mücadele etmek zorunda olduklarını dile getirmektedir. Zira, ona göre, hoşgörü fikrin sadakası ve insanî bir zorunluluk şeklinde tezahür etmektedir. Bu sebeple dinî inanç ve hoşgörü birbirini aklî ve doğal şekilde koruyan iki ayrı değer halini almaktadır.⁴⁹

Menemencioğlu mezhep hürriyetinin fikir hürriyetinden bir diğer farkının "ibadet hürriyeti" olduğunu belirtmektedir. Din olgusu bireysel ve sosyal açıdan inancı içerdiği kadar inancın yaşanabilmesine de karşılık gelmektedir. Ethem Menemencioğlu'nun din ve sosyal hayat arasında kurduğu bu irtibat dikkate alındığında yaşadığı dönemin genel kabul gören düşüncesinden oldukça farklı bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Nitekim dinin sadece insanın kendi iç dünyasına ait bir mesele olduğunun kabul edildiği bir dönemde Menemencioğlu, dinin bireysel olduğu kadar toplumsal açıdan taşıdığı değere vurgulu atıflar yapmaktadır:

"Dinin ne olduğunu bilmek meselesi uzun uzadıya münakaşa edilmiştir. Dini iki suretle telâkki etmek [anlamak] lâzım geldiği beyan edilmiştir: Evvelâ içtimaî [sosyal] bir hadise, saniyen dinî his, ferdî his. Her içtimaî vakıa gibi dinin de aynı zamanda bir içtimaî vakıa ve bir ferdî vakıa

46 Ethem Menemencioğlu, *Leon Duguit'in Cemiyet, Hukuk Ve Devlet Nazariyeleri*, s. 180-181.

47 Menemenli Zade Etem, "Hürriyeti Fikriye Hürriyeti Diniye", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Haziran 1931, Sayı: 3, s. 1.

48 Ethem Menemencioğlu, *Leon Duguit'in Cemiyet, Hukuk Ve Devlet Nazariyeleri*, s. 194.

49 Ethem Menemencioğlu, *Amme Hukuku Ders Notları*, s. 138-139.

olduğunda şüphe yoktur. Din, ferdî bir vakiadır, zira desteği ferdin vicdanından ve iradesinden başka bir şey değildir; din aynı zamanda içtimaî bir vakiadır, zira kuvvetli bir içtimaî taazzi [sosyal açıdan meydana gelme] âmildir [sebebidir]. Hiç şüphe yok ki din, fertlerin yekdiğeri üzerine müteakabilen [karşılıklı olarak] icra ettikleri tesirlerin bir mahsulü ve aynı zamanda bizzat imal ve aksülâmal [tepkî] menbai [kaynağı] bulunmaktadır.”⁵⁰ (vurgular ve açıklamalar bizim)

Ethem Menemencioğlu'nun din ve vicdan hürriyetiyle ilgili olarak sadece teorik boyutta bilgi verdiği görülmektedir. Dinî unsurların siyasî ve toplumsal hayattan arındırıldığı bir dönemde, İslamiyet'in toplum nezdinde sahip olduğu anlam veya bu hürriyetlerle olan ilgisine herhangi bir temasta bulunulmamaktadır. Din ve vicdan hürriyetiyle ilgili vermiş olduğu nadir tarihsel örnekleri ise Hristiyanlıktan seçmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin demokrasiyle olan münasebetini analiz eden görüşlerinin benzerine din ve vicdan hürriyet dâhil olmak üzere bireysel hürriyetler bahsinde tesadüf edilmemektedir. Teorik anlatımda bulunma tercihiine rağmen Ethem Menemencioğlu'nun dinin birey ve toplum için taşıdığı değeri ifade eden görüşlerinin yaşadığı dönemin çok ilerisinde olduğunu söylemek gerekmektedir.

Ethem Menemencioğlu'nun bireysel hürriyetler kapsamında detaylı olarak ele aldığı bir diğer bireysel hürriyet olan eğitim hürriyetiyle ilgili görüşlerinin de oldukça orijinal ve liberal öğeler içerdiği görülmektedir. Devletin eğitime ilişkin temel kuralları belirlemek gibi birtakım görevleri bulunduğunu dile getirmekle birlikte, eğitim hizmetlerinin sivil bir perspektif esas alınarak tesis edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Devlet, yüklendiği pozitif sorumluluk gereği, vatandaşlarının temel eğitim almalarını sağlamakla yükümlü bulunmaktadır. Bununla birlikte devlete ait bu sorumluluk, “eğitim verme hakkı” ile “öğrenmek hakkı” ilkeleri dikkate alınmak suretiyle sınırlı bir alanda geçerli olmaktadır. Bu sınırlamanın ilk unsuru, herkesin bildiği veya bildiği zannettiği her şeyi ücretli veya ücretsiz olarak açıkça öğretmek hakkı anlamına gelen “eğitim verme hakkı” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Öğretmek hakkının bireysel hürriyetlerle yakın bir ilişkisi olup; bu hak esasen fikir hürriyetinin, inanç hürriyetinin ve ifade hürriyetinin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir.

Menemencioğlu'nun, ikinci bir sınırlama olarak belirttiği, öğrenmek hakkıyla ilgili görüşlerinde devletin eğitim konusundaki sınırlarının daha keskin ve açık surette belirlendiği görülmektedir. Bu bahiste ilk olarak, herkesin istediği şeyi öğrenmek hakkına sahip olduğunu belirtmenin yanı sıra babaların kendi çocuklarının eğitimi için diledikleri öğretmeni seçebilme hakkının da tanınması gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle bu hakkın dünyada din eği-

50 Ethem Menemencioğlu, *a.g.e.*, s. 140.

timi konusunda büyük önem taşıdığını dile getirirse de, meselenin bu boyutuna detaylı şekilde değinmemeyi tercih etmektedir. Menemencioğlu'nun eğitim almak hakkı bahsinde değindiği bir diğer mühim husus, eğitimin resmî görüş doğrultusunda verilmesinin birtakım olumsuz sonuçlara yol açacağı meselesidir. Menemencioğlu'na göre, devletin vatandaşlarına belirli bir görüşü benimsetmeye zorlaması gibi okullarda da belirli görüşlerin anlatılmasını yasaklamasının veya vaaz etmesinin doğru olmadığını dile getirmektedir. Devletin kendisinin herhangi bir doktrini benimsememesi gerektiği gibi bütün doktrinlere de hürmet ve saygı göstermesi gerekmektedir. Menemencioğlu okullarda fikir serbestiyetini esas alan bir eğitimi öngörmenin yanı sıra özel okulların kurulması ile eğitim için gerekli temel şartların kararlaştırılmasına ve eğitim müfredatına ilişkin hususlarda da devletin asgarî ölçüde müdahale etmesi gerektiğine inanmaktadır. Zira devletin okul açmak isteyenlerden kendisinin belirleyeceği bazı meslekî ehliyet şartları istemesi de eğitimin idarî otoritenin keyfî müdahalelerine açık hale getirmek gibi tehlikeleri beraberinde getirecektir. Bu tür şartların tarafsız olduğu düşünülen kişi ya da kurumlar vasıtasıyla belirlenmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir.⁵¹ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Menemencioğlu, eğitim konusunda devletten ziyade sivil alana daha geniş hareket alanı tanınmasını tavsiye etmektedir. Babaların çocuklarının eğitimi için kendi tercih ettikleri öğretmenleri seçebilmeleri olanak tanınması, devletin hiçbir görüşü resmî ideoloji haline getirmemesi ve okullarda bütün görüşlerin anlatılmasının sağlanması ve en önemlisi bunların temini için idarenin tesirinden korunacak özel eğitim sistemini önermesinin yaşadığı dönem açısından oldukça mühim bir anlama sahip olduğu açık şekilde görülmektedir.

Bolşevizm ve Faşizm Eleştirileri

Ethem Menemencioğlu'nun gerek yazdığı eserlere gerekse tercüme ettiği kitaplara bakıldığında, yaşadığı dönemde etkisini hem kendi ülkelerinde hem de dünyada gösteren totaliter sistemler hakkında önemli incelemelerde bulunduğu görülmektedir. Totaliter rejimleri sosyal düzenin doğal durumundan bir sapma olarak nitelendiren Menemencioğlu, Rus Bolşevizminin ve İtalyan faşizminin genel özelliklerini tanıtmak amacıyla Boris Nolde'ye ait "Rus Eski Rejimi ve Bolşevik İnkılâbı" adlı eserini ve Guiseppe Prezzolini'nin "Faşizm" isimli kitabını 1932 senesinde Türkçe'ye tercüme etmiştir. Ethem Menemencioğlu bu iki eseri tercüme ettikten sonra ayrıca Mülkiye Mektebi Mecmuası'nda "Faşizm" kitabından ve Mülkiye Mecmuası'nda "Rus Eski

51 Ethem Menemencioğlu, *Leon Duguit'in Cemiyet, Hukuk Ve Devlet Nazariyeleri*, s. 184-187.

Rejimi ve Bolşevik İnkılâbı” kitabından bölümlerin yer aldığı iki ayrı makale yayımlamıştır.⁵² Menemencioğlu’nun bu iki eseri tercüme etmek ve okuyucuya duyurmaya çalışmak suretiyle kendi yaşadığı dönemde ortaya çıkan bu totaliter sistemlerin oluşumlarındaki siyasî, iktisadî ve beşerî sorunlara temas etmek istediği ve bu rejimlerin toplumlarını sürüklediği felaketleri göstererek Türk siyasî ve düşünce hayatını bu zararlı sistemlerden korumaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Nolde’nin “Rus Eski Rejimi ve Bolşevik İnkılâbı” isimli eserine bakıldığında Bolşevik inkılâbının oluşumu ve gelişimi hakkında bilgiler aktarıldıktan sonra, devrimin güçlü bir sosyal düzen sağlayamamasının nedenlerine ilişkin izahatlar yapılmaktadır. Yazara göre, Rus devrimi tarihin kaydettiği siyasî ve sosyal buhranlardan en büyüğünü teşkil etmektedir. Lenin’in işçi sınıfına yönelik beklentilerinin ve bu beklenti üzerine kurulu Rusya’nın güçleneceği inancının gerçekçi olmaktan uzak olduğu belirtilmektedir. Nolde’ye göre, yeni bir sistem kurmak için eski düzenin tamamen yıkılması büyük ve acıklı bir karışıklığa yol açmıştır. Yeni kurulan polis teşkilatıyla da rejime muhalefet teşebbüsünde bulunanlar sindirilerek devlet tek güç olacak şekilde tesis edilmek istenmiştir.⁵³ Bolşevizmin ekonomik alanda yaptığı değişimlerin Rus halkının durumunu daha da kötüleştirdiğini ifade ederek, devrimin köylülerin tamamını fakirlik seviyesine düşürdüğünü ve arazilerin denetimini de arazi cemaatlerine bıraktığını belirtmektedir.⁵⁴ Benzer sorunların sanayinin devletleştirilmesinde de yaşandığını söyleyen Nolde, fabrikaların bürokratik usuller dâhilinde memurlar tarafından idare edilmeye başlandığını ve ülke sanayisinin devlet bürosu tarafından yönetilen bir devlet tekeline dönüştüğünü ifade etmektedir.⁵⁵

Guiseppe Prezzolini ise, “Faşizm” isimli kitabında, faşizmin İtalya’ya mahsus bir düşünce sistemi olduğunu belirterek, tarihsel kurumların ve tecrübelerin bu sistemi ortaya çıkardığını söylemektedir. Mussolini’nin 1922 senesinde gerçekleştirdiği “Büyük Roma Yürüyüşü” sonucunda iktidarı ele geçirmesinde, istikrarsız siyasî iktidarların başarısızlıkları kadar aynı sene sosyalistlerce başlatılan genel grev sonucu mağdur ve kızgın olan halkın faşistleri desteklemelerinin de etkisi olduğunu ifade etmektedir. Faşizmin İtalya’nın kültür, devlet idaresi ve ekonomisine büyük zararlar verdiğini söy-

52 Menemenli Zade Etem, “Mussolini”, *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Mart 1932, Sayı: 12, s. 11-1. Menemenli Zade Etem, “Rus Eski Rejimi ve Bolşevik İnkılâbı”, *Mülkiye Mecmuası*, Sayı: 15, Haziran 1932, s. 1 – 8.

53 Boris Nolde, *Rus Eski Rejimi ve Bolşevik İnkılâbı*, Çev. Ethem Menemencioğlu, Mektep Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1932, s. 188.

54 Boris Nolde, *a.g.e.*, s. 193.

55 Boris Nolde, *a.g.e.*, s. 213.

leyen Prezzolini, faşizmin düşünceden ziyade eylemi esas aldığı için kapsamlı bir kültürel hamleden mahrum olduğunu belirterek; bu sistemin faşist teşkilatı devlet idaresinin içinde bir nevi erittiğini, ekonomiyi kooperatifler üzerine tesis ettiğini ve hürriyetlere büyük sınırlamalar getirdiğini vurgulamaktadır.⁵⁶ Prezzolini, faşizmin İtalya'da yerleşmesinde ve kuvvetlenmesinde esas payın Mussolini'ye ait olduğunu söylemektedir. Faşizmin birbirine zıt güçlere dayanmasına, insanların heyecanlarına hitap etmesine ve görünüşünde romantik ama eylemlerinde gerçekçi ve şüpheli eğilimleri esas almasına rağmen İtalya'da geniş bir kabul görmesinin en önemli sebebinin, yerine ve zamanına göre esnek olmasını bilen Mussolini'nin şahsî becerileri olduğunu belirtmektedir.⁵⁷

Tercüme ettiği bu eserlerde her iki totaliter sistemin kendi ülkelerinde siyaseten zulme ve ekonomik açıdan ise verimsizliğe neden olduğu belirtilirken, Ethem Menemencioğlu da kendi kaleme aldığı eserlerde bu sistemlerin dünya siyaseti açısından taşıdığı tehlikelere işaret etmektedir. Sosyalist, faşist ve nasyonal sosyalist rejimlerle ilgili görüşlerinde bu sistemleri uluslararası güvenliğe, adalete ve barışa dayalı düzeni bozdukları gerekçesiyle tenkit etmektedir:

"Politik iktisadî ve ahlâkî vakialara karşı bu menfi hareketi, beynelmilel buhranı gittikçe korkunç bir vaziyete soktuğu içindir ki, Rusyada bolşevizm, İtalyada faşizm, Almanyada Hitlerizm namı altında ve ötede beride başka adlarla içtimaî nizamın tabii gidişine aykırı rejimler yer bulabilmektedir."⁵⁸

Ethem Menemencioğlu, komünizmi, din, ahlâk, aile, milliyet ve vatan gibi duyguları yok etmeye yönelik teşebbüsleri ve işçi sınıfıyla ilgili ileri sürdüğü hatalı görüşler nedeniyle eleştirmektedir. Ona göre, sosyal değerlere yönelik hücumlarına rağmen komünistler, esasında, kendi ideolojilerini benzer bir sosyal değerler sistemi haline getirmeye çalışmaktadırlar. Ortadan kaldırılmak istenen toplumsal değerler yerine dine benzeyen bir ideoloji tesis edilerek, kendi taraftarları arasında bir ümmet bağı oluşturulmak istenmektedir. Maddî manada eşitliği sağlamak için toplumsal değerlere karşı hasmâne tutum sergileyen komünizm, bu ideale "halk demokrasisi" adı verdiği bir anlayış vasıtasıyla ulaşmaya çalışmaktadır. Menemencioğlu, demokrasiye atfedilen bu özelliğin de demokrasinin ruhuna aykırı olduğunu belirterek, demokrasilerin esas amacının eşitliği değil hürriyeti sağlamak olduğunu dile getirmektedir. Eşitlik ilkesi ise demokrasiye siyasî eşitliği temin etmek için girmiş olup, hürriyeti tekrar elde etmede yardımcı olmaktan başka bir

56 Giuseppe Prezzolini, *Faşizm*, Çev. Ethem Menemencioğlu, Mektep Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1932, s. 50, 56 ve 67.

57 Giuseppe Prezzolini, *a.g.e.*, s. 33.

58 Ethem Menemencioğlu, *Devletler Umumi Hukuku 1*, s. xvii.

özelliği bulunmamaktadır.⁵⁹ Komünizmin temel görüşlerinden birini teşkil eden toplumdaki çoğunluk durumunda bulunan işçi sınıfının azınlıkta bulunan burjuvazi lehine sömürüldüğü iddiasının da temelden yoksun olduğunu belirtmektedir. Menemencioğlu, hür tartışmayla farklı fikirlerin uzlaşmasını sağlayan demokratik bir sistemde bu baskı ve sömürünün çoğunluk aleyhine nasıl devam edebildiğini anlamının da demokrat birisi için oldukça zor olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰

Sonuç

Düşünce hayatı boyunca demokrasi ve hürriyet mefhumlarını siyasî ve sosyal düzenin temel ilkeleri olarak nitelendiren Ethem Menemencioğlu, bütün eserlerinde bu düzenin nasıl tesis edileceği meselesi üzerine yoğunlaşmıştır. Doğrudan örnekler vermeyi tercih etmese de bu ilkelerin toplum nezdindeki anlamının ve etkisinin nasıl olacağını da dikkate alması demokrasi ve hürriyet meseleleriyle ilgilenmesi kadar farklılık ve önem arz eden bir durumdur. Cumhuriyet devrimlerin gerçekleştiği ve hızlı bir Batılılaşma sürecinin yaşandığı dönemde Ethem Menemencioğlu kendisine has diye adlandırabileceğimiz bir tavır sergileyerek ideolojinin realite olarak adlandırdığı halkın geleneklerini ve yaşantısını da dikkate almasını ve bu doğrultuda tasarlanan değişimlerin tedricen gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Cumhuriyetin ilanının onuncu yılı olan 1933 yılında kaleme aldığı “Cumhuriyette Otorite”⁶¹ başlıklı makalesinde ve 1934 yılında yazdığı “İnkılâbımız İdeoloji ve Realite Karşısında” eserinde Cumhuriyet döneminde Osmanlı’ya yöneltilen ağır tenkitlere benzer mahiyette ve üslupta eleştiriler dile getirmekle ve Cumhuriyet devrimlerinden övgüyle bahsetmekle birlikte,⁶² tasavvur edilen değişimin bir anda gerçekleştirilmesi yerine belirli bir süreç içerisinde ve toplumsal yapının genel özellikleri dikkate alınarak hayata geçirilmesinin

59 Ethem Menemencioğlu, *Medeniyet Nizamı (Diplomasi Yoluyla)*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1950, s. 21.

60 Ethem Menemencioğlu, *a.g.e.*, s. 23.

61 Menemenli Zade Etem, “Cumhuriyette Otorite”, *Mülkiye Mecmuası*, Ekim 1933, Sayı: 31, s. 13-16. Bu makalede zamanı geçmiş, beceriksiz, Türkün millî tesanüt şuuruna uymayan bir rejim olarak tanımlanan saltanata ve hilafete yönelik olumsuz görüşlerin yanı sıra; laiklik, kıyafet ve dil devrimleri ile barış düzenine dayalı yeni devletin onuncu yılının kutlandığı görülmektedir.

62 Kitabın sadece birinci kısmında yer alan eleştirilerin bir kısmı şu şekildedir: “padişahın ve devşirmelerin sınırsız güç sahibi olmaları, Türkün hiçe sayılması, padişahların akılsız olmaları ve kadınların elinde oyuncağa dönmeleri, Türk olmayan halkın Türkün zararına iş hayatında az çok ilerliyor olmaları, öz Türklerin şuursuz hale getirilmek istenmesi gb. Cumhuriyetin onuncu yılından bir sene sonra kaleme alınan bu eser dışında Ethem Menemencioğlu’nun bu minvalde sözleri pek sarf etmediği yaptığımız çalışmalarda görülmektedir. Nitekim 1934 senesinde *Mülkiye Mecmuası*’nın yayın hayatının dördüncü yılı münasebetiyle kaleme aldığı makalede *Mülkiye* dergisinin kendisini sadece ideolojiye kaptırmaktan koruması gerektiğini ifade etmiştir. Esas yapması gerekenin bütün fikir hareketlerini yakından takip ederek, toplumun gerçeklerini de büyük bir ihtimalla incelemesini tavsiye etmiştir. Menemenli Ethem, “Mülkiye Dördüncü Yaşına Girenken”, *Mülkiye İctimaî İlimler Mecmuası*, Nisan 1934, Sayı: 37, s. 1.

daha uygun olacağını ifade etmiştir. Yeni kurumların tesis edilmesi esnasında realite cephesinin ihmal edilerek sadece ideoloji cephesine önem verilmesi halinde, kurulacak olan bütün yapılar toplumun belirli bir zamanda vasıl olduğu tekâmül derecesine uyumsuzluk göstereceği için kaçınılmaz olarak sakat doğacaklardır.⁶³ Bu sebeple ideolojinin tesisi ve yenileşme hareketinin devamı kadar geleneğin korunması da büyük önem taşımaktadır. Zira yenileşme çabası da kendisinden önce gelen birikime mutlak surette ihtiyaç duymaktadır. İlerlemenin ilk şartı maziden geleceğe intikal eden değerler olmaktadır.⁶⁴ Menemencioğlu, ideoloji ve realite arasındaki ilişkiyi de birey ve toplum arasındaki ilişkiye benzer bir denge üzerine kurmak ister gibi görmektedir. Nitekim aşağıda yer alan ifadeleri bu hassasiyeti gösterir niteliktedir:

“Her müessesede gördüğümüz ideoloji ve realite aynı müessesenin birbirinden ayrılmayan iki cephesi olduğuna göre, bu iki cepheden hiçbirini tamamen [tamamıyla] ihmal etmeğe [etmeye] imkân yoktur. Terakkiye [ilerlemeye] merbut zihniyet için ideolojiye yaklaşmak ne derece meşru görülürse bu cephe lehine realiteyi zorlamak da o derece zararlı telâkki [kabul] edilir. Faydalı olan şey iyi bir ölçü ile her iki cephenin hakkını verebilmektir.”⁶⁵ (vurgular ve açıklamalar bizim)

Menemencioğlu, nesiller arası bu intikalin bizatihi toplumun kendi gerçekleri olduğunu düşünmekte ve toplumların kendi gerçeklerini dikkate alarak gerçekleştirdikleri ıslahatların daha kuvvetli olacağını ileri sürmektedir. Nitekim ona göre, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin gösterdiği büyük gelişme bu ülkelerin kendi gerçeklerine uygun bir değişim sürecini tatbik etmelerinden kaynaklanmıştır. Fransa'nın ise siyasi sistemini uzun yıllar boyunca istikrarlı hale getirememesinin esas nedeni, bu ülkenin kendi özelliklerini dikkate almadan kaba bir İngiltere taklitçiliğini tercih etmesinde yatmaktadır. İnsanların kendi hayatların taklitçi olmalarının gülünç neticelelere sebebiyet vereceğini belirten Menemencioğlu, taklitçiliğin toplumsal hayattaki tezahürünün gülünç olmakla kalmayıp aynı zamanda zararlı olacağını da ifade etmektedir.⁶⁶ Bu bakımdan Türkiye'nin de bu tarihsel örnekleri dikkate almasının ve yenileşme hareketini bu hassasiyet doğrultusunda gerçekleştirmesinin büyük önemi haiz olduğunu şu şekilde izah etmektedir:

“Türk inkılâbı en ehemmiyetli bir dönüm noktasında bulunmaktadır. Muvaffakiyetli ileri hareketi, ancak muhitin realitesini [buna kendi ifadesiyle gelenek, anane veya yaşantı da diyebiliriz. SZH] çok yakından görmekle mümkün olabilecektir. Uzaktan bir taklitçilik esaslı ve hayırlı hiç

63 Ethem Menemencioğlu, *Devletler Umumi Hukuku 1*, s. xvii.

64 Ethem Menemencioğlu, *İnkılabımız İdeoloji ve Realite Karşısında*, s. 39.

65 Ethem Menemencioğlu, *Devletler Umumi Hukuku 1*, s. xviii.

66 Menemenli Ethem, “Görgü, Bilgi, Taklit”, *Mülkiye İçtimai İtilimler Mecmuası*, Haziran 1934, Sayı: 39, s. 8.

bir netice veremez ve şimdiye kadar da vermemiştir. Yakın tarihe cüz'i bir nazar, bu yolda ka-naat husulüne kâfidir."⁶⁷ (vurgular bizim)

Yazımızın başında da belirttiğimiz üzere yazdığı eserler, tercüme ettiği kitaplar ve yaptığı konferanslarla fikir hayatımızın en müstesna şahsiyetlerinden biri olan Ethem Menemencioğlu'nun bugün hatırlanmıyor olması büyük bir kayıptır. Türkiye'nin kendi düşünce birikimini güçlü şekilde oluşturabilmesi için uzak ve yakın mazisinde kalem oynatmış bu mütefekkirler hakkında detaylı bilgiye sahip olması ve eserlerini ciddiyetle kritik etmesi gerekmektedir. Cumhuriyetin ilk kırk yılını paylaşan Menemencioğlu'nun fikrî ve tarihsel serüvenini takip etmek Türkiye Cumhuriyeti'nin serencamını yakinen öğrenmek anlamını taşımaktadır. Bu çalışmamızın eserlerinin yeniden gündeme alınması ve tetkik edilmesi açısından başlangıç olmasını temenni etmekteyiz.

Kaynakça

- AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- BAKIREZER, Güven, "Türkiye'de Sosyal Liberalizm (1908-1945)", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Liberalizm*, c. 7, Ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BOZKURT, Mahmut Esat, "Ders Notları", *İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Haz. Oktay Aslanapa, İstanbul, 1997.
- GÜRİZ, Adnan, *Hukuk Felsefesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.
- KELSEN, Hans, *Demokrasi Mahiyeti-Kıymeti*, Çev. Ethem Menemencioğlu, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- KÖKER, Levent, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Kemalizm*, c. 2, Ed. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- MENEMENCİOĞLU Ahmed Bey, *Menemencioğulları Tarihi*, Haz. Yılmaz Kurt, Akçay Yayınları, Ankara, 1997.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, "Hürriyeti Fikriye Hürriyeti Diniye", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Haziran 1931, Sayı: 3.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, "Devletin Me'suliyeti", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Eylül 1931, Sayı: 6.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, "Mussolini", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Mart 1932, Sayı: 12.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, "Rus Eski Rejimi ve Bolşevik İnkılâbı", *Mülkiye Mecmuası*, Haziran 1932, Sayı: 15.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, "Ferdin Muhtariyeti: II. Hürriyet", *Mülkiye Mecmuası*, Ekim-Kasım 1932, Sayı: 19-20.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, "İlmi Eserler: Demokrasi Mahiyeti Kıymeti – Kelsen", *Mülkiye*

67 Ethem Menemencioğlu, *İnkılabımız İdeoloji ve Realite Karşısında*, s. 72.

- Mecmuası*, Mart 1933, Sayı: 24.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, "Cümhuriyette Otorite", *Mülkiye Mecmuası*, Ekim 1933, Sayı: 31.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, *İnkılabımız İdeoloji ve Realite Karşısında*, ?, ?, 1934.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, "Mülkiye Dördüncü Yaşına Girerken", *Mülkiye İctimaî İlimler Mecmuası*, Nisan 1934, Sayı: 37.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, "Göğü, Bilgi, Taklit", *Mülkiye İctimaî İlimler Mecmuası*, Haziran 1934, Sayı: 39.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, *Devletler Umumi Hukuku 1*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1938.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, *Amme Hukuku Ders Notları*, Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, Ankara, 1938, s. 136.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, *Devletler Umumi Hukuku 1*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1938.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, *Leon Duguit'nin Cemiyet*, *Hukuk Ve Devlet Nazariyeleri*, T.C. Maarif Vekilliği Siyasal Bilgiler Okulu, Ankara, 1939.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, *Medeniyet Nizamı (Diplomasi Yoliyle)*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1950.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, *Âmme Kudreti ve Şahsiyet Nazariyesi*, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Ankara, 1959.
- MENEMENCİOĞLU, Ethem, *Millet ve Medeniyet Camiası Nizamı*, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Ankara, 1959.
- MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olaylarıyla Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) (1859-1968)*, c. 2, Ankara, 1968-1969.
- NOLDE, Boris, *Rus Eski Rejimi ve Bolşevik İnkılâbı*, Çev. Ethem Menemencioğlu, Mektep Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1932.
- OKYAR, Ali Fethi, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Feshedildi*, ?, İstanbul, 1987.
- PEKER, Recep, "Ders Notları", *İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Haz. Oktay Aslanapa, İstanbul, 1997.
- PREZZOLINI, Guisepppe, *Faşizm*, Çev. Ethem Menemencioğlu, Mektep Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1932.
- SORGUÇ, Bahir, *1920'den 1981'e Milli Eğitim Bakanlığı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- TOROS, Taha, "Menemencioğulları Şeceresine Bir Bakış I-II", <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/25577>
- Türkiye Köylü Partisi Gaye-Prensipler, Tüzük, Program, Beyanname*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1952.
- YILDIRIM, Sema ve ZEYNEL, Behçet Kemal (Ed.), *TBMM Albümü (1920-2010)*, 4. Cilt 1960-1983, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, <https://www.tbmm.gov.tr>
- Milliyet Gazetesi, 28.08.1965, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1965/08/28>
- <http://www.galatasaray.org/s/galatasaray-baskanlari/139>